

НА УЛАМКАХ ПОРЯДКУ

ІСТОРІЯ, ЯКА НЕ ЗАКІНЧИЛАСЬ

2025

СПЕЦВИДАННЯ

НА УЛАМКАХ ПОРЯДКУ ІСТОРІЯ, ЯКА НЕ ЗАКІНЧИЛАСЬ

ЗА АВТОРСТВОМ:

КУЗЬМЕНКО МИКИТА
МАНЬКОВСЬКИЙ БОГДАН
ДЕРЕВЛЯНИЙ ДАВИД
СУГОНЯКО СОФІЯ
ПЕТРОВА МАРІЯ
ГРЕЧИШНІКОВА ДАРІНА
ПАВЛЮК МАРІЯ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ:

КУЗЬМЕНКА МИКИТИ
МАНЬКОВСЬКОГО БОГДАНА

ВІЗУАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ:

СВЕРБИУС СОФІЯ

ЗМІСТ

ВСТУП. Світ після кінця історії: народження ліберального порядку	4
Ідеї, що змінили світ: засади та інститути ліберального світопорядку	7
На перехресті змін: криза однополярності та пошук альтернатив	12
Багатополярність як виклик: нові гравці та старі амбіції	13
Глобальна розмова: позиції, інтереси та суперечності ключових акторів	16
Багатополярність: надія чи загроза?	22
Sic transit gloria mundi. Між полюсами: Україна у новій світовій реальності	25

ВСТУП

Світ після кінця історії: народження ліберального порядку

Після розпаду СРСР здавалося, що еволюція світового порядку нарешті досягла своєї мети. Блокове біполярне протистояння, що тривало майже півстоліття, завершилось перемогою ліберальної демократії. Західні держави, в першу чергу США та Європейський Союз, змогли вибороти перемогу над Радянським Союзом та світовим комунізмом, який він уособлював. Вільний ринок, свобода слова та політичний плюралізм виявилися більш життєздатними ніж планова економіка, тоталітарний контроль над суспільством і монополія комуністичної партії на владу.

Внаслідок цих подій утворився новий світовий порядок. Ліберальний світ характеризувався повноцінною гегемонією США в усіх сферах суспільного життя. Долар залишався провідною світовою валютою, американська армія була символом військового домінування США на землі, на воді та в повітрі, голлівудські фільми та активний розвиток соціальних мереж закріпив провідне становище американської культури у світі.

Ліберально-демократичний світовий порядок, балансиrom якого виступала, як казав Семюел Гантінгтон, Західна цивілізація, закріпив в суспільній уяві перевагу ліберальних інституцій над будь-якими іншими формами політичної організації суспільства. Держави Заходу вважали, що вони можуть пропагувати впровадження своєї моделі ліберально-демократичного врядування. Військова сила, політичний вплив, економічна допомога – застосування всіх цих інструментів було спрямовано на поширення західних цінностей. В головах західних лідерів панувала ідея про те, що збереження сприятливого для них світопорядку можливе лише шляхом збільшення ступеню гомогенності середовища.

Яскравим відображенням такого підходу до підтримання ліберального порядку є політика США стосовно розбудови демократичних інститутів в Росії, на Близькому Сході та в Африці. Допомога президенту Єльцину в часи політичної нестабільності та економічних проблем, військові інтервенції задля зміни режимів в Афганістані та Іраку, робота USAID в Африці південніше від Сахари чітко демонстрували прагнення всіх сторін до багатовимірного співробітництва задля спільного розвитку. Здавалося, що традиційним міжнародним відносинам – балансу між політикою війни та миру, протистоянням та співробітництвом, демократією та авторитаризмом – прийшов кінець.

Однак «Кінець історії», як його назвав Френсіс Фукуяма, виявився радше початком нової ери – доби мультиполяризації. Питання про те, чи дійсно світ стає багатополярним, бентежить голови провідних політиків та вчених вже не перший рік – та навіть не перше десятиліття. В 1990-х глобальне лідерство «колективного Заходу» та насамперед США фактично визнавалося всіма іншими акторами, які не мали можливості кинути виклик: Росія була занадто слабка, Китай ще не набрав достатньої економічної ваги, Індія тільки починала серйозно замислюватися над більш значною роллю на світовій арені, а Європейський Союз проходив через складні процеси внутрішньої трансформації та розширення.

Проте минуло 30 років – і ситуація кардинально змінилася. Росія кинула виклик традиційній концепції «rules-based international order», розпочавши війну в Україні. Китай остаточно перетворився на другу (а за деякими показниками вже першу) економіку світу, і незважаючи на певні проблеми з реалізацією своєї головної ініціативи – One Belt One Road – проводить активну економічну, інформаційну, культурну та політичну експансію в країни Африки. Індія перейшла від концепції нейтралітету до «стратегічної автономії» та проводить проактивну зовнішню політику.

Криза трансатлантичної єдності змушує ЄС шукати нові зовнішньополітичні та безпекові орієнтири, відштовхуючись від власних можливостей забезпечення оборонної та економічної автономії.

Сучасна світова політична арена характеризується значними трансформаціями, що торкаються ключових сфер міжнародної політики. Ліберальний світовий порядок, який традиційно гарантував верховенство права, захист прав людини та відкритість, зазнає суттєвих труднощів через зростаючу багатополярність, загострення регіональних конфліктів та інтенсивну конкуренцію за ресурси, що суттєво послаблюють ефективність традиційних механізмів глобального управління. Все більше акторів прагнуть кинути виклик західним цінностям.

Наше дослідження зумовлене потребою переосмислення ключових засад і механізмів функціонування ліберального світового порядку в контексті сучасних викликів мультиполяризованого світу. Це особливо актуально для країн, які прагнуть знайти своє місце в мінливому світовому політичному середовищі, однією з яких беззаперечно є Україна. Оскільки наша держава опинилась в самому центрі трансформаційного періоду – війна Росії проти України ознаменувала собою точкою біфуркації світової системи – розуміння ключових параметрів нового світового порядку є важливим елементом для побудови ефективної зовнішньої політики.

Багатополярність створює нові можливості, але й породжує нові виклики. В умовах, коли саме по собі існування України поставлено на карту – дослідження фундаментальних основ світового порядку відіграє життєво важливе значення для збереження української державності, незалежності, самостійності та національної ідентичності.

Ідеї, що змінили світ: засади та інститути ліберального світопорядку

Ліберальний світовий порядок сформувався як відповідь на трагедії минулого століття, коли хаотичні міждержавні відносини, призвели до двох руйнівних світових воєн. Його ключова ідея полягала у створенні механізму, здатного стримувати негативні наслідки анархії через прийняття взаємних зобов'язань та формування інституцій, які б зменшували невизначеність і ризик виникнення конфліктів між державами. Корені цього порядку беруть початок ще у міжвоєнний період, коли ідеї Вудро Вільсона про побудову міжнародного правопорядку набули популярності, а потреба створення такого світоустрою актуалізувалась в повоєнну епоху, коли західні лідери наполегливо шукали рішення, яке б дозволило уникнути повторення подібних катастроф у майбутньому.

Першочергово варто звернути увагу на визначення та трактування терміну «ліберальний світовий порядок». Вузкий підхід зосереджується на «відкритому і заснованому на правилах міжнародному порядку», що підкреслює систему норм, інститутів і механізмів, які спрямовані на регулювання відносин між державами. Широкий підхід, натомість, поглиблює це поняття, включаючи ліберальні соціальні цінності та демократичні підходи, як ключову складову порядку. Він виражає прагнення не лише створити механізм взаємодії, але й утвердити соціальні та політичні стандарти, що сприяють забезпеченню рівності між людьми та захисту фундаментальних свобод. Майкл Барнет трактує міжнародний порядок як сукупність взаємозв'язків і дій, що формуються на основі правил, інститутів, законів і норм. У цьому контексті він наголошує як на матеріальному, так і на соціальному аспектах цих процесів, приділяючи особливу увагу легітимності, яка відіграє ключову роль у забезпеченні сприйняття дій як правильних і прийнятних.

Девід Лейк, Ліза Мартін і Томас Ріссе визначають «порядок» як структуровані або усталені відносини між суб'єктами, які регулюються певними правилами, нормами та процедурами прийняття рішень. Водночас вони підкреслюють, що ліберальний світовий порядок не слід прирівнювати до будь-якого міжнародного порядку, заснованого на правилах. Існують також неліберальні порядки, наприклад, класичний Вестфальський, в якому домінують принципи державного суверенітету, але відсутня глибока інтеграція соціальних цінностей. Джон Мірсхаймер, представник реалістичної школи теорії міжнародних відносин, бачить міжнародний порядок як систему організованих міжнародних інституцій, що регулюють взаємодію між державами. Він особливо акцентує на впливі державної сили та національних інтересів на формування цього порядку.

Джон Ікенберрі, провідний дослідник ліберального світового порядку, визначив останній як багатошарову і багатогранну структуру, нав'язану провідною державою. Міжнародний порядок – це не просто політична модель, до якої держави або приєднуються, або чинять опір. Це сукупність різного роду правил та інституцій, що впорядковують взаємовідносини держав у світовій політиці: існує широкий спектр міжнародних інституцій, режимів, договорів, угод, протоколів тощо. Ці механізми управління охоплюють різні сфери, включаючи безпеку і контроль над озброєннями, світову економіку, навколишнє середовище, права людини, політичні відносини тощо. В деяких сферах встановлені правила та інститути відображають лише інтереси держави-гегемона, проте в більшість випадків вони є результатом багатосторонніх переговорів і відповідають інтересам всіх держав.

Дж. Ікенберрі виділяє чотири ключові елементи ліберального світопорядку:

- 1) Спільна згода щодо правил гри в рамках порядку;
- 2) Правила та інституції, які зобов'язують і обмежують здійснення владних повноважень;
- 3) Інституційна автономія від приватних інтересів окремих держав;
- 4) Закріплення цих правил та інститутів у рамках незмінної політичної системи.

Отже, беручи до уваги ці різні визначення, можемо дійти висновку, що дослідники намагаються описати як структурні, так і нормативні аспекти міжнародного порядку. Попри відмінності у формулюваннях, всі автори дотримуються висновку про те, що міжнародний порядок не є простою випадковою сукупністю відносин суверенних держав, а комплексною системою, що ґрунтується на взаємозалежності інституцій, норм та процедур, забезпечуючи легітимність, стабільність та адаптацію міжнародного співтовариства до глобальних викликів.

Формування ліберального світового порядку відбувалося переважно в післявоєнну епоху, коли Сполучені Штати Америки та їхні союзники свідомо будували нову систему міжнародних відносин, що базувалася не стільки на класичному балансі сил, скільки на практиці «спільного зв'язування» держав (Security Co-Binding). Замість того, щоб існувати виключно на силових механізмах та протидії агресору, західні держави розробили механізми взаємних зобов'язань, які реалізовувались через створення широких інституційних структур, таких як НАТО, Європейське Співтовариство, а також програми економічної підтримки. Ці інституції прагнули не лише забезпечити оборонну співпрацю, а й обмежити автономію окремих держав, створюючи систему, в якій взаємні зобов'язання та інституційна інтеграція перешкоджали поверненню до політики традиційного балансування сил.

Економічна відкритість є ще одним фундаментальним аспектом ліберального порядку. Західні держави, керуючись принципами ринкової економіки, змогли перетворити економічну взаємозалежність у потужний інструмент забезпечення політичної стабільності. За умов потенційно високих переваг від вільної торгівлі, країни були готові пожертвувати частиною своїх можливостей та інтересів, щоб отримати відносні вигоди, адже загальне економічне зростання забезпечувало взаємну користь всім учасникам.

Останнім, але не менш важливим елементом ліберального світового порядку є спільна громадянська ідентичність. Вона формується на базі загальноприйнятих цінностей, таких як демократія, конституційне врядування, захист індивідуальних прав та свобод і толерантність до культурного та етнічного різноманіття. Цей аспект є вирішальним для стійкості системи, тому що він дозволяє не тільки будувати інституційну взаємодію, але й забезпечує глибокі соціокультурні зв'язки серед країн Заходу.

Після Другої світової війни, коли було закладено основи сучасного міжнародного устрою через створення ключових інституцій, таких як Організація Об'єднаних Націй та Бреттон-Вудські установи (зокрема Міжнародний валютний фонд і Світовий банк, які відіграли важливу роль у відновленні економіки та забезпеченні стабільності після війни) ліберальний світовий порядок перейшов на якісно нову фазу розвитку. Протягом Холодної війни світ розділився на два протилежних табори: ліберальний Захід, очолюваний Сполученими Штатами, та комуністичний блок, керований СРСР. Ліберальний світовий порядок тут представлений не лише як набір економічних та політичних принципів, а й як система безпеки, заснована на багатосторонній співпраці та альянсах (наприклад, НАТО, яке створювало гарантії спільної оборони проти можливих загроз з боку Східного блоку).

Після розпаду СРСР і завершення Холодної війни світ увійшов у нову еру, де глобалізація і економічна інтеграція стали основними рушійними силами.

У цей час ліберальний порядок не тільки зберіг свої ключові принципи, але й отримав нові інституційні форми, такі як Світова організація торгівлі, що сприяла регулюванню міжнародної торгівлі, і Європейський Союз, який об'єднав країни Європи в єдину політичну та економічну спільноту. Цей період ознаменувався стрімким зростанням взаємозалежності країн, що сприяло розширенню ринкових відносин та впровадженню стандартів, які забезпечували прозорість і конкуренцію у глобальній економіці. Однак із наближенням XXI століття ліберальний світовий порядок зіткнувся з новими викликами. З одного боку, підйом країн, що демонстрували альтернативні моделі державного управління та економічного розвитку, (наприклад, Китай), поставив під сумнів одностороннє домінування західних принципів. З іншого боку, всередині самих західних країн зростання популістських рухів, внутрішня поляризація та кризи довіри до традиційних інститутів змушували переосмислити ефективність існуючих моделей співпраці. Глобальні виклики, серед яких світова фінансова криза 2008 року та пандемія COVID-19, висвітлили недоліки у здатності міжнародних організацій оперативно реагувати на кризові ситуації, що знову змусило політиків і експертів шукати шляхи для реформування міжнародних механізмів управління.

Протягом майже вісімдесяти років світовий порядок, заснований на правилах домінував у міжнародних відносинах (проте це не виключає активний розвиток альтернативних йому концепцій). Перемога у Холодній війні Заходу внаслідок розпаду Радянського Союзу багатьма науковцями сприймалась як беззаперечний доказ істинності ліберального світоустрою. Сучасний світ і досі значною мірою розвивається за інерцією в руслі норм та правил, які були встановлені ще в середині минулого століття.

На перехресті змін: криза однополярності та пошук альтернатив

На думку Дж. Мірсхаймера, ліберальний світопорядок під проводом США виник саме у 1991 р., адже після розпаду СРСР США залишились єдиною наддержавою у світі. Відсутність будь-якої іншої сили, здатної кинути виклик гегемонії США, призвела до численних “неліберальних дій” (наприклад, бомбардування Югославії в 1999 році, Афганістану в 2001 році, Іраку в 2003-2011 роках, Лівії в 2011 і в 2015-2019 роках), ініційованих Сполученими Штатами під “фальшивим приводом”.

З іншого боку, Джон Ікенберрі стверджує, що не варто прирівнювати світовий порядок, заснований на правилах, до гегемонії США, оскільки хоч він і був побудований західними ліберальними демократіями, але користь від нього отримують не лише ці демократії. Наприклад, лібералізація економіки та торгівлі значно посприяла розвитку незахідних держав (і, в тому числі, Китаю, який зараз виступає одним з головних пертурбаторів світопорядку), а завдяки Світовій організації торгівлі ці держави отримали змогу оскаржувати тарифну дискримінацію з боку розвинених держав. Вчений наголошує, що ліберальний порядок є кооперативним за своєю природою: тобто немає однієї держави, яка б керувала всім, а більшість інституцій (МВФ, Світовий Банк, G-7, G-20) побудовані на засадах колективного управління.

З боку держав Глобального Півдня нерідко звучить звинувачення США у непослідовності, що проявляється у вибіркового дотриманні встановлених норм та принципів: до прикладу, США традиційно ветоують в Раді Безпеки всі резолюції, які містять заклик до Ізраїлю припинити бойові дії в Секторі Гази (хоча дії Ізраїлю суперечать положенням Статуту ООН); визнають Косово, але не визнають умовні ДНР та ЛНР (хоча, нібито, і там і там йдеться про право нації на самовизначення);

США не визнають юрисдикції Міжнародного кримінального суду, адже не бажають видавати своїх громадян, обвинувачених у скоєнні міжнародних злочинів (в першу чергу це стосується американських військових) тощо.

Багатополярність як виклик: нові гравці та старі амбіції

Тож чи є наш світ сьогодні дійсно багатополярним? Відповідь на це питання доволі проста та прозаїчна – це не має значення. Саме слово «багатополярність» настільки часто з'являється в політичному дискурсі абсолютно різних держав, що з точки зору конструктивістської теорії воно починає визначати реальність. Лідери держав, міністерства закордонних справ, органи національної безпеки, мозкові центри та інші структури будують свої політики вже на основі на концепції багатополярності.

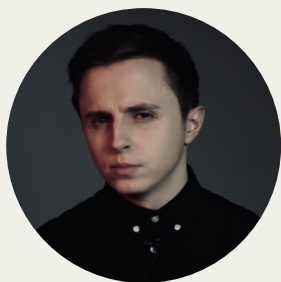
Становлення багатополярного світового порядку нерозривно пов'язано з процесом становлення нових центрів сили. Як вже було сказано, в 90-х роках гегемонія США не підлягала сумніву, а всі можливі суперники Америки в боротьбі за світове лідерство були занадто зайняті своїми внутрішніми проблемами. Але з плином часу значення інших акторів зростало.

Росія змогла впоратись з внутрішніми негараздами, побороти економічні проблеми середини 1990-х років та почати відновлювати свій зовнішньополітичний потенціал. Доктрина Примакова заклала фундамент для орієнтації російської політики на створення багатополярного світу, а подальша мілітаризація та радикалізація інструментів російського впливу, що відбувалася під егідою Володимира Путіна посилили цю орієнтацію.

Сам по собі Путін почав використовувати концепт мультиполярності в пропагандистській риторичі для обґрунтування своїх дій, націлених проти західних держав.

«Демонтаж ліберального світопорядку, заснованого на правилах, логічно запускає дискусію про здатність США залишатися світовим гегемоном. Традиційна гегемонія США після 1945 року ґрунтувалася на трьох стовпах: економічна перевага, військове домінування і морально-нормативне лідерство.

Якщо торговельна політика Трампа за своєю мотивацією спрямована на збереження стійкості першого стовпа, то два інші стовпи - військове домінування і моральне лідерство - ризикують бути підірваними.

**Марко Копил –
експерт ADAstra**

У такій ситуації особливо вразливими виявляються Європа та Україна, чия безпекова стратегія тривалий час будувалася на вірі в гарантії з боку США і на апеляціях до універсальних цінностей. Однак у світі, де правила замінюються прагматизмом і балансом сил, така модель більше не працює. Що швидше європейці й українці відмовляться від моральних ілюзій і займуться будівництвом власної автономності - політичної, військової, економічної, - то більше в них шансів адаптуватися й вижити в новій реальності, де поважають не тих, хто правий, а тих, хто здатен себе захистити»

Отже, основним положенням багатопольярної міжнародної системи є ідеологічна поляризація не лише між антагоністичними центрами сили, але й, здавалося б, усередині сталих союзів. Криза ліберальної демократії, зростаючий вплив лівих економічних ідей, успіхи Китаю та зростання значення інших регіональних акторів створює підґрунтя для остаточного формування багатопольярного світу. Високий ступінь взаємозалежності країн в системі світової економіки може зменшитися, якщо провідні центри сили вирішать перейти на самодостатню модель розвитку. Проте взаємопроникнення недержавних акторів, з прагненням до закріплення такої сталої структури міжнародних економічних відносин, буде чинити значний опір зниженню ступеня відкритості держав.

Глобальна розмова: позиції, інтереси та суперечності ключових акторів

З моменту завершення Другої світової війни американський політичний істеблішмент, незалежно від партійної приналежності, твердо дотримувався переконання, що Сполучені Штати є незаперечним економічним, військовим і моральним лідером світу — і що ця гегемонія повинна зберігатися. Однак у нещодавньому інтерв'ю Мегін Келлі новопризначений державний секретар Марко Рубіо висловив позицію, яка демонструє відхід США від традиційного підходу. Він прямо заявив, що багатополлярність не лише є новою реальністю, а й має певні переваги з точки зору адміністрації Трампа. Рубіо наголосив, що світ уже є багатополярним, де ключовими гравцями виступають Сполучені Штати та Китай. Така заява є суттєвим зрушенням у американській зовнішньополітичній риториці, оскільки вона фактично підважує двопартійний консенсус, який домінував у Вашингтоні десятиліттями. На його думку, ця однополярна модель була історичною аномалією, яка неминуче мала поступитися місцем багатополярному світопорядку, де впливові держави конкурують у різних регіонах. Однак незважаючи на таку зміну риторики, релятивізм постбіполярної політики США буде продовжувати впливати на курс Америки, оскільки біполярність, про яку говорить Рубіо, показує не прийняття Штатами основ нового світового порядку, а відмову від підтримання старого ліберального “rule-based international order”.

Водночас, Китай є одним із найвідоміших прихильників концепції багатополярного порядку. Ще з 1990-років держава виступає проти однополярного домінування Сполучених Штатів та формулює власну зовнішньополітичну доктрину, орієнтовану на створення багатополярного світового порядку. Відстоюючи необхідність реформування глобальних інститутів управління, Комуністична партія Китаю активно просуває альтернативні платформи, зокрема БРІКС, аргументуючи це необхідністю більш справедливого відображення змін у розподілі світової влади на користь країн, що розвиваються.

Однак, змагаючись за “першість” зі Сполученими Штатами Америки, Пекін часто ігнорує ті самі країни, які, за його словами, він прагне вивести на новий рівень та вступає в суперечність із власними заявленими принципами. Попри успіхи у згуртуванні країн, незадоволених чинним світовим порядком, подальший економічний та військовий розвиток Китаю стикається з внутрішніми викликами. Ба більше, його силова дипломатія дедалі частіше провокує опір з боку сусідніх держав, європейських партнерів та інших глобальних акторів.

«Сьогодні, коли сформований на правилах світовий порядок перебуває в процесі карколомної трансформації або навіть на шляху дезінтеграції, не в останню чергу завдяки новій владі в США, решта акторів почала переглядати власну геополітичну стратегію. Китай протягом трьох десятиліть намагався інтегруватися в міжнародну систему відносин, використовуючи її інструменти, як наприклад ООН чи СОТ, для досягнення цілей власного політичного та економічного підйому. Проте від самого початку, ідеологи КПК декларували мету переформатування світового порядку у багатополярний світ з подальшим нівелюванням гегемоністської ролі США.

З початком російсько-української війни та приходом до влади США ультраправих сил, Пекін отримав стимули до прискореної трансформації під власні цілі міжнародної системи відносин. Китайський вплив та інтереси розповсюджуються не лише на Індो-Тихоокеанський регіон, але і на Африку, Європу, Антарктику та Латинську Америку, що є ознакою держави, яка претендує на роль нового гегемона. Для Пекіна відкрилося вікно можливостей, яке Сі Цзіньпін навряд чи упустить, а це велика загроза для Західного світу»

**Антон Ганоцький –
експерт ADASTRA,
керівник проєкту
«Пхеньянська
Правда»**

Щодо Європи, то остання зіткнулася, ймовірно, з найскладнішою геополітичною ситуацією з часів закінчення Холодної війни. Водночас внутрішня поляризація підриває довіру до Європейського Союзу та його спроможності ухвалювати ефективні рішення. Цей тиск лише посилився з приходом до влади нової американської адміністрації США, у відповідь на політику якої ЄС вже почав нараховувати витрати на оборону та розробляти нові стратегії національної та міжнародної безпеки, зокрема вони держави-члени ЄС ухвалили рішення про виділення 150 млрд. євро на європейські оборонні витрати, а також про послаблення правил щодо витрат і боргових правил, що дозволить Європі потенційно залучити ще 650 млрд. євро протягом наступних чотирьох років на переозброєння. Проте цих заходів може виявитися недостатньо для захисту ключових принципів ліберального міжнародного порядку, особливо на тлі зростаючого небажання США нести “нерівний тягар” його підтримки.

**Ярослав Смовж –
дослідник ADASTRA**

«Перехід світу до багатопolarity, на мій погляд, ще декілька років тому не був гарантованим чи безальтернативним, попри заклинання державців з ревізіоністських країн та дослідників з числа неореалістів. Але схоже, ця мантра стала пророцтвом, що саме себе виконує – гіперстицією. З легкої руки президента Д. Трампа про багатопolarity тепер говоримо як про нову реальність.

Перед Європейським Союзом, поза сумнівом, стоїть один генеральний виклик – бути серед основних гравців нового світового порядку, одним зі складових нового еквілібріуму, що його частинами вже можна вважати США, Китай, росію та, можливо, Індію. З точки зору ресурсного потенціалу, ЄС, безумовно, може претендувати на таку роль.

Але природа ЄС як гібридного інтеграційного об'єднання з елементами міжурядового та наднаціонального управління ставить під сумнів спроможність об'єднаної Європи ефективно інвестувати ресурси у свою могутність.

Наразі Європейський Союз живе у подвійній реальності, де поєднується нормативізм («як потрібно») і реальний стан справ. У заявах лідерів ЄС та окремих країн-членів можна прослідкувати правильний вектор - на стратегічну автономію, себто незалежність від Сполучених Штатів та інших акторів у безпековій, політичній та енергетичній сферах. Але ЄС суттєво бракує єдності у тих питаннях, які досі потребують однастайності. Чинні уряди Угорщини або Словаччини будуть більш схильними узгоджувати свою зовнішню політику з дедалі більш автократичним Вашингтоном, ніж із Брюсселем, а в перспективі до них можуть долучитися й інші уряди, позаяк країнами Європи нині шириться спалах електоральних симпатій до право- та ліворадикальних політичних сил, скептичних до пан'європейської політики та інституцій ЄС.

Що робити? Можна намагатися досягти згуртованості всередині, ідучи на компроміси з бунтівними урядами або вдаючись до маніпуляцій із застосуванням погроз. Можна позбутися тих членів, чия політика йде врозріз із CFSP, заклавши при цьому небезпечний прецедент, що може підірвати довіру до ЄС та його престиж в цілому. Можна, зрештою, здійснити довгоочікувану реформу ЄС, передавши більше повноважень наднаціональним інститутам, розширившись за рахунок нових членів та розподіливши бюджетні видатки відповідно до вимог часу. Але усі ці «можна» - лиш гіпотетичні, а тому малоімовірні. На практиці європейська інтеграція йде шляхом найменшого спротиву, тож радикальних змін чекати не слід.

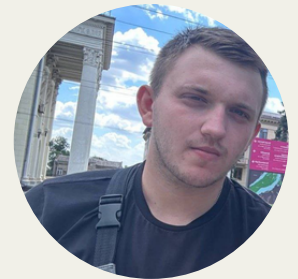
Водночас, у багатополлярному світі вижити й бути суб'єктною зможе лиш та Європа, де рішення прийматимуться так само блискавично, як і в національних державах. Тому без належних і рішучих змін на ЄС чекає непросте, а може й зовсім гірке майбутнє»

Росія відкидає однополярний порядок на чолі з США, стверджуючи, що Америка та її союзники зловживають своїм домінуючим становищем у ньому. РФ заявляє, що цей порядок занепадає, і пропонує концепцію багатопolarity як більш справедливу альтернативу. Яким би аргументованим не здавалося російське бачення рівноправної та інклюзивної багатопolarity, диявол ховається в деталях. Росія виступає за багатопolarity порядок, в якому не держави, а «цивілізації» – групи держав з нібито тісними історичними та культурними зв'язками, є суверенними і рівними. Лише потужні “держави-цивілізації” мають право на суверенітет і лідерські ролі в межах своїх цивілізацій. Менші держави не мають повного суверенітету: вони потрапляють у сферу впливу цивілізаційної держави. Росія самоідентифікує себе як держава-цивілізація і претендує на домінуючу роль у світовому порядку. Її Концепція зовнішньої політики від 2023 року проголошує «особливе становище Росії як унікальної держави-цивілізації» та її «історично унікальну місію, спрямовану на підтримання глобального балансу сил». Це допомагає обґрунтувати її агресивну війну проти України. Оскільки Росія розглядає Україну як частину очолюваної Росією цивілізації, вона вважає поняття рівності та державного суверенітету такими, що не можна застосувати до України. Тому Росія вважає своє brutальне вторгнення легітимним. Важливо, що сфера впливу, на яку претендує Росія, виходить за межі України: вона охоплює весь колишній Радянський Союз. З огляду на російську пропозицію від грудня 2021 року про те, що НАТО фактично має піти зі Східної та Центральної Європи, вона може навіть розширитися ще більше. Таким чином, передбачуваний Росією світовий порядок більше схожий на новий імперіалістичний концерт Європи, ніж на інклюзивний багатопolarity порядок.

Коли Індія висловлює свою позицію на міжнародній арені, світ уважно дослухається. Саме на цьому наголосив прем'єр-міністр Нарендра Моді, звертаючись до індійської діаспори в Нью-Йорку у вересні 2024 року.

Індійці поділяють це переконання, адже впевнені у зростаючій ролі своєї країни у світі. Індія демонструє стрімке економічне зростання, нещодавно випередивши свою колишню метрополію — Велику Британію — та ставши п'ятою найбільшою економікою світу за номінальним ВВП. Очікується, що до 2027 року вона підніметься на третю позицію. Технологічний прогрес країни підтвердив успіх місії 2023 року, завдяки якій Індія першою в світі здійснила посадку біля південного полюса Місяця. До того ж у Делі чудово розуміють, що Захід підтримує зміцнення Індії. Її розглядають як балансуючу силу у протистоянні з Китаєм в Індо-Тихоокеанському регіоні, а також як ключову ланку у відносинах із країнами Глобального Півдня.

«Індія розглядає багатополлярний світ, як одну з головних напрямків до становлення більшої геополітичної ролі, особливо на фоні економічного підйому країни. Нью-Делі намагається зберегти "rule-based international order" з одночасною ліквідацією однополярності, так як з точки зору Індії - це шанс для власної геополітичної самореалізації. Проте паралельне піднесення Китаю викликає в Індії серйозні занепокоєння стосовно сфер впливу в Південній Азії, де уряд Моді вже втратив союзників в обличчі Шрі-Ланки, Мальдівських островів та Бангладеш, куди прийшов Китай. Ослаблення ролі США та перехід до багатополлярності постає великим шансом та одночасно надзвичайним викликом Індії у нову епоху історії міжнародних систем відносин»

**Антон Ганоцький –
експерт ADASTRA,
керівник проєкту
«Пхеньянська
Правда»**

Багатополарність: надія чи загроза?

Різність підходів в оцінці багатополарності як феномену в сучасних міжнародних відносинах виходить від різних поглядів на основні параметри міжнародної системи. По суті, всі різні погляди на явище багатополарності зводиться до двох великих точок зору – оптимістичної та песимістичної.

Оптимісти вважають, що формування багатополарного світу однозначно сприяє зміцненню архітектури міжнародної безпеки. Такий погляд сягає часів існування Європейського концерту, коли на Континенті панували великі імперії. «Система стримувань і противаг» – інтереси однієї імперії, до прикладу Австрійської, балансувалися інтересами Росії, Пруссії, Франції та Великої Британії – формувала систему взаємних загроз, які не дозволяли жодній імперії посягнути на критичні інтереси іншої. За цією логікою, масштабування такого «концерту» на весь світ сприятиме виникненню глобальної стратегічної стабільності та зниженню рівня конфліктогенності світового порядку.

Однак з песимістичної точки зору, занепад американської гегемонії може призвести не до мультиполаризації а до біполаризації – ситуації, яка з ще більшою імовірністю призведе до глобального міжнародного конфлікту. Хрестоматійні приклади біполарних міжнародних систем, такі як система відносин між грецькими полісами напередодні Пелопоннеської війни, чи Європа перед Першою Світовою, демонструють всю небезпеку біполарного світопорядку. Вважається, що ще один приклад біполарної системи – Холодну війну – врятував від глобального конфлікту лише ядерний фактор, однак у сучасному світі горизонтального та вертикального розповсюдження зброї масового ураження поріг застосування останньої розмивається.

Не менше занепокоєння викликає перспектива перетворення глобальної багатопolarity на регіональний імперіалізм. Відображена ще в концепції «Чотирьох поліцейських» Ф. Д. Рузвельта, ця ідея турбує малі та середні держави в усіх частинах світу. В умовах гуртування менших країн навколо регіональних лідерів, що виступають одночасно полюсами глобальної системи, останні можуть піддатися спокусі пожертвувати інтересами менших держав заради втілення власних геополітичних цілей.

Крім того, боротьба з глобальними проблемами людства, такими як зміна клімату, нерівність, світові пандемії, цифровий розрив тощо стане ще складнішою. Навряд чи полюси системи можуть бути не зацікавлені в співпраці заради вирішення цих проблем, тож існуватиме ймовірність їхнього різкого загострення. Їхні наслідки можуть бути використані заради пропаганди та іншої деструктивної діяльності.

Коли мова йде про альтернативні концепції розвитку світового порядку, то варто згадати, що в своїй доповіді Munich security report 2025, виданій за результатами Мюнхенської безпекової конференції 2025 року, автори виділили кілька основних гіпотез поляризації. Однополярність виражається в цілковитій домінації Сполучених Штатів Америки в усіх сферах суспільно-політичного життя. І хоча, вплив США у світі значно послабився за останні роки, вони все одно залишаються гегемоном. Найбільший у світі військовий бюджет, вплив на світові фінансові інституції через використання доллара як головної резервної валюти та культурна експансія сприяють консервації Pax Americana. Прибічники цієї гіпотези вважають, що незважаючи на внутрішні та зовнішні проблеми, США зможуть подолати всі виклики та залишитись єдиним глобальним центром сили.

Інші дослідники наполягають на тому, що в світовий політичний дискурс повертається термін біполярність.

Як і протягом Холодної війни, коли дві наддержави визначали світову політику, очікується, що США та Китай стануть такими державами в новій системі.

Накопичення військових та економічних важелів впливу цими країнами дає їм змогу проводити дійсно глобальну політику, а створення коаліцій навколо цих держав лише поглиблює світову поляризацію. Безполярність визначається як відсутність будь-якої держави, що має достатньо можливостей впливати на глобальний порядок денний. Наслідком цього є світовий хаос, невизначеність та броунівський рух акторів.

Sic transit gloria mundi. Між полюсами: Україна у новій світовій реальності

З кінця 1980-х років та початку 1990-х було заведено говорити про світ одного центру сили – США. Екс-очільник другої за могутністю країни світу став рекламним дилером мережі американських піцерій Pizza Hut, а гурт Rammstein у своїй надпопулярній пісні співав про «...свободу, що грає на всіх скрипках» та «...музику, що грає з Білого дому».

В цей час Україна намагалася діяти багатовекторно: проводити гнучкішу дипломатію, маневруючи між ключовими гравцями. Відповідний підхід (принаймні в теорії) дозволяв би отримувати переваги в економічному, політичному та безпековому плані від різних центрів сил. На практиці такий підхід – спроба всидіти на багатьох стільцях – закінчився неоднозначно. Логіка “багатовекторності” зазвичай ґрунтується на бажанні “розкласти яйця у різні кошики”. Однак у багатополлярний період надто широка розпорошеність може призвести до невизначеності.

І навпаки, із переходом до дедалі більш “багатополярного” середовища, коли зростає роль інших центрів впливу (Китаю, ЄС, РФ, регіональних гравців), Україна схилилась до одновекторного курсу на Захід. Рішучість України рухатися на захід радше відображає “цивілізаційний” вибір, сформований революційними подіями та суспільним консенсусом, ніж геополітичним розрахунком влади. .

Запит на рух України до Заходу сформувався знизу догори – а владу, що не підтримувала такий рух і кулями намагалась «перевиховати суспільство», було знесено. Революція Гідності – яскравий та на цьому етапі, мабуть, останній приклад перемоги демократичної моделі над автократією.

У 2013–2014 роках події Євромайдану чітко продемонстрували прагнення значної частини суспільства інтегруватися з європейською цивілізаційною моделлю. З огляду на ціну, яку українці заплатили за цей вибір, стрімко та без насильства змінити цей вектор неможливо.

Схожий моментум відбувся у Білорусі 2020 року, однак він був придушений владою Александра Лукашенкі за допомогою росії. Сформована “точка неповернення” в Україні стала культурною, політичною та ціннісною межею, яку важко або неможливо переглянути без масштабного конфлікту. Приклад Білорусі вказує, що у випадку, коли влада жорстко придушує протест і не допускає внутрішніх перетворень, моментум пропадає.

Про події відносного затишшя 2015-2022 років можна довго говорити, проте перейдемо до наступної реперної точки української історії. Підтримка України (і моральна, і безпекова) після початку російського вторгнення 24 лютого 2022 року стала «наріжним каменем» для країн, що не належать до Заходу. Симпатія до України з боку країн Африки, Азії або Латинської Америки доволі часто трактується як підтримка західної архітектури безпеки та світу Pax Americana.

Можемо констатувати той факт, що Україна наразі має незначний потенціал для активного маневру серед різних світових полюсів. Дипломатичний апарат у останнє десятиріччя специфікувався здебільшого для роботи із Заходом, на який, власне, і було зроблено ставку.

Попри це, в роки повномасштабної війни Україна почала скромні, але амбітні спроби підтримувати зв'язки з країнами, які не належать до поясу Заходу. Відповідно, тут можна згадати доволі «свіжий» напрям Сирії, де українські дипломати протоптували стежку співпраці із новою, доволі специфічною пост-Асадівською адміністрацією.

Чи буде сприйнята ця адміністрація у світі як консолідуюча? Чи вийде у неї дійсно об'єднати Сирію під знаменами взаємного порозуміння та відносної терпимості? Покаже час.

Наразі багато держав так званого «Глобального Півдня» зацікавлені у підтримці міжнародних норм і співпраці. У даному випадку Україні складно – але, наголошую, не неможливо – виступати “повноцінним партнером” через обмежені дипломатичні, економічні та військові ресурси. Проте поступові кроки України можуть укріпити її позиції та сприяти налагодженню нових торгівельних та дипломатичних зв'язків у довгостроковій перспективі.

Сполучені Штати під час другої адміністрації Трампа ставлять під сумнів та переглядають правила, які самі ж і запроваджували. Аналітик Центру ініціатив фонду «Повернись живим» Микола Белесков вказав на те, що друга адміністрація Трампа «... обнуляє все, що США будували із Другої світової війни». Відповідні проблеми породжують кризу довіри до існуючої архітектури міжнародних інституцій. Для України це додатковий виклик, оскільки в ситуації війни чи поствоєнної відбудови потрібні передбачувані союзники та стабільна глобальна кон'юнктура. Загалом Україна залежить від зовнішньої підтримки Вашингтону (трошки менше від фінансової та дипломатичної, набагато більше – від військової), і на подальшу перспективу Сполучені Штати хочуть посилити чи зберегти власний вплив, у тому числі через угоду про корисні копалини. Питання — наскільки довго та за яких умов цей “танець” триватиме, якщо США почнуть активно переглядати свої міжнародні зобов'язання.

Європа залишається найбільшим всеосяжним партнером України. Розширення військової гуманітарно-технічної співпраці, подальша економічна інтеграція з європейським ринком, синхронізація та обмін військовим досвідом – усе це стратегічний пріоритет. Чинною європейською архітектурою безпеки опікуються нащадки Антанти: Париж та Лондон знову визначають візію континенту.

Слід зазначити, що всередині Євросоюзу назрівають і суперники єдності. Крім очевидного штрейкбрехерства Орбана та Фіцо, певну популярність здобувають і агресивні євроскептики Німеччини, Чехії, Румунії, Польщі та Австрії. Україні варто зважати і на цей чинник та намагатися вести діалог з поміркованими правими силами – у тому числі звертаючи увагу на авторитет Європи як колиски цивілізації перед іншими країнами у віках, святість ідеї Європи перед власними пращурами та для власних нащадків та лояльність України до християнської традиції європейського націєтворення.

У нинішніх реаліях Україна також має виходити за межі суто “євроатлантичного” операційного простору і налагоджувати контакти з державами, що швидко розвиваються та нарощують економічний і технологічний потенціал. Регіони Азії та Африки дедалі більше впливають на глобальну економіку і будуть корисними партнерами.

Ключовим викликом для України є знайти оптимальний баланс між євроцентричним курсом, співпрацею зі США та розвитком зв'язків з новими центрами впливу. Водночас існує ризик, що через внутрішні чи міжнародні коливання США можуть змінити пріоритети — і тоді європейська спільнота одноосібно стане найбільшим союзником України. Контакти з т.н. Глобальним Півднем потребують інших підходів і тривалої, послідовної “м'якої сили”, якої Україна поки не має у достатній мірі, проте перспектива їх нарощування може зміцнити міжнародний статус України.

Per Aspera Ad Astra!

СПЕЦВИДАННЯ

НА УЛАМКАХ ПОРЯДКУ
ІСТОРІЯ, ЯКА НЕ ЗАКІНЧИЛАСЬ

Kyiv 2025